

1660-1661 YILI ERDEL SEFERİ VE BÜTÇESİ

Erol ÖZVAR^[*]
Dorukhan SELÇUK^[**]

Özet

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun 1660 yılında Erdel üzerine yaptığı sefere ait bir bütçe incelenmektedir. Ana kaynak olarak T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler fonu 22249 numaralı defterden yararlanılmıştır. Araştırmaya konu olan bütçe başka çalışmalarda da kullanılmıştır. Ömer Lütfi Barkan, "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese" adlı makalesinde bu bütçeyi incelemiştir. Ayrıca 17. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı bilgini olan Hezarfen Hüseyin Efendi'nin "Telhîsu'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman" adlı eserinde de bu bütçe yer almaktadır. Sevim İlgürel, 1998 yılında Telhîsu'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman hakkında bir kitap yayınlamıştır. Karşılaştırma yaparken arşiv belgelerinin yanı sıra Ömer Lütfi Barkan ve Sevim İlgürel'in çalışmaları ve Telhîsu'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osman'ın "Paris, Bibliothèque Nationale c.r. nr. 40"ta bulunan bir nüshasının fotokopisi kullanılmıştır. Son yıllarda askeri harekâtlara ve sefer organizasyonlarına dair yapılan çalışmaların sayıları da artmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde, bu çalışma belirli bir farklılık arz etmektedir. Çünkü bahse konu olan çalışmaları bir şablona indirgemek mümkündür. Başlıklar genel olarak; ordunun erzak temini ve iâşe konuları, sefere hazırlık, ulaşım ve mühimmat, askeri personel ve muhteviyatı, seferin muhasebesi ve finansmanı şeklinde sıralanabilir. Bu çalışmada bir sefer organizasyonu incelenmemiştir. Bir bütçe çalışması yapılmasına rağmen "Erdel Seferi" gerek dönemin kroniklerinden gerek sonraki dönem eserlerinden de araştırılmıştır. Bu sefer bütçesi dönem anlatıları haricinde ilk defa arşiv belgesi temel alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Maliyesi, Sefer Bütçesi, Savaş ve Ekonomi

JEL Sınıflaması: N45

1660-1661 CAMPAIGN OF ERDEL AND ITS BUDGET

Abstract

In this study, a budget of Ottoman Empire's campaign towards Transylvania in 1660 will be analyzed. Register numbered 22249 in fonds of Maliyeden Müdevver Defterler in Ottoman Archive Catalogues of Prime Ministry, is the main source. The budget which is the subject of this study was also used in other studies. Ömer Lütfi Barkan analyzed this budget in the essay titled "1070-1071 (1660-1661) Tarihli

[*] Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü. erolozvar@marmara.edu.tr

[**] Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü. dorukhanselcuk@gmail.com

Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese". Besides, this budget is placed in "Telhisu'l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osman" of an Ottoman scholar Hezarfen Hüseyin Efendi. Sevim İlgürel published a book about Telhisu'l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osman in 1998. In addition to the archival documents, studies of Ömer Lütfi Barkan and Sevim İlgürel, the photocopy of duplicate of Telhisu'l-Beyân Fî Kavânin-i Âl-i Osman in "Paris, Bibliothèque Nationale c.r. nr. 40" are used for comparison. In recent years number of studies about military operations and organizations of campaigns are increasing. In this context, this work presents a certain difference. Because it is possible to say those studies followed a pattern. Generally the titles can be classified as; supplying provision for army and subsistence issues, transportation and ammunition, military personnel and its composition, finance and accounting of campaign. In this work organization of a campaign is not studied. Although studying a budget, "Campaign of Transylvania" is searched both from the chronicles belong to that period and the later period's works. Furthermore there is additional benefit to emphasize that organization of a campaign is not studied in this text. This budget of campaign is first analyzed based upon archival document except narrators of the period.

Keywords: Ottoman Finance, Budget of Campaign, Warfare and Economics

JEL Classification: N45

1. Giriş

İlk bakışta sefer veya savaş bütçesi çalışmak tarih disiplininin alanına giren bir konu olarak düşünülebilir. Fakat savaşlar, sebepleri ve sonuçları ile ele alındığında ekonomiden uzak düşünülemez. Özellikle de "warfare" kelimesinin karşılığı olan harbiyenin alanına giren konular iktisadi açıdan değerlendirilmeye muhtaçtır.¹ Daha özelde ise, Avrupalı devletlerin yükselişini 16. ve 17. yüzyıllarda askeri bir devrime bağlayan görüşler vardır.² Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gelişmelerin neresinde durduğuna dair tespitler yapabilmek için bu meselelerin iktisadi boyutu da ihmal edilmemelidir. Böylece yapılan bu çalışma ileride karşılaştırmalı ve ayrıntılı tespitler yapabilmek adına atılan ilk adım özelliği teşkil etmektedir.

2. Osmanlı Maliyesinde Hazine ve Bütçe

Osmanlı maliyesinde iki tür büyük hazineden bahsedilebilir. Bunlardan ilki devletin gelirlerinin muhasebesinin tutulduğu dış veya merkezi hazine, diğeri de tasarrufu padişaha ait olan iç hazine veya enderun hazinesidir.³ Devletin geliri dendiğinde anlaşılabilecek olan dış hazine dir.⁴ Yıllık gelir ve giderleri gösteren hesap özetlerine icmal denirdi, yıl sonunda tutulan bu özetlere de bütçe

¹ Kahraman Şakul, "Osmanlı Askeri Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2003, s.529.

² Geoffrey Parker, *Askeri Devrim: Batı'nın yükselişinde askeri yenilikler 1500-1800*, Tercüme: Tuncay Zorlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, 165. sayı, cilt XLII Ocak 1978, s.73.

⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, Dergah Yayınları, Kasım 1985, s.35.

denilebilir.⁵ Bu bütçelerin, bütçeden ziyade bir hesap cetveli özelliği gösterdiğini ve günümüz anlamıyla bütçe olmadıklarını vurgulamakta fayda vardır.⁶

Sefer bütçesinden önce Osmanlı bütçeleri üzerine genel bilgiler verilmelidir. XVII. yüzyılın ortalarından Tanzimat dönemine kadar olan bütçeler fiili olarak gerçekleşen durumu değil tahakkuk eden durumu bildirir ve dönem sonunda ay yılına göre hazırlanırdı.⁷ Bu dönem bütçelerinin bir diğer özelliği de sadece mukarrere gelirlerden oluşmalarıydı. Örnek olarak H. 1072 yılı bütçesi verilebilir. Bununla birlikte sefer bütçesi olarak adlandırılacak gayri mukarrer gelirlerden oluşan bütçeler de vardı.⁸ Bu çalışmada incelenen bütçe bir sefer bütçesi olup, o dönemde Erdel Prenslığı'ne yapılan harekate ait olduğu düşünülmektedir.

3. Erdel Seferi ve Bütçesi

İlk olarak seferin tarihsel boyutu hakkında bilgi verilecektir. Ardından bütçe kalemleri aktarılacaktır.

3.1. Erdel Seferinin Tarihçesi

Erdel Prenslığı Kanuni Sultan Süleyman'ın 1541 Macaristan seferinde yıllık 10.000 altın haraç ile János Zsigmond'a bırakılmıştır. Erdel; Eflak ve Boğdan gibi Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir voyvodalık statüsündedir.

17. yüzyıl Avrupa'sında ise giderek bağımsızlaşan bir Erdel Prenslığı ortaya çıkmaktadır.⁹ Otuz yıl savaşları ile birbirine giren Avrupa hakkında Osmanlı'nın farklı tasavvurları olabileceği söylenebilir, pekala bu durumu Osmanlı için şans olarak yorumlamak da mümkündür.¹⁰ Erdel'in Osmanlı'ya haracgüzar bir voyvodalık olarak bağlanması ile bölgede Protestanlık yayılmış, Macarlar kalvinist, Sekeller uniter, Saksonlar Luther'ci Protestanlığı kabul etmiştir.¹¹ I. Rakóczi zamanında Erdel Prenslığı'nın mezhep savaşlarında Katolik-Protestan cephe arasında Kalvinizm'in kalesi haline gelmiştir. Hükümdarlık döneminde Erdel prensi II. Rakóczi yukarıda sözü geçen olaylara paralel dış siyasette manevra alanı bulmuş, İsveç ve Kazak müttefiklerine de güvenerek

⁵ Ahmet Tabakoğlu, "XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 41, Sayı 1-4, 1985, s.389.

⁶ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt XVII, Sayı 1-4, (Ekim 1955 – Temmuz 1956), s.193.

⁷ Baki Çakır, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Der: Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Ağustos 2016, s.167.

⁸ Çakır, a.g.m., s.194

⁹ Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.41

¹⁰ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Dost Kitabevi Yayınları, (Çev: Ertürk Demirel), Ankara, Şubat 2012, s.89 "Batılı devletlerin Osmanlı'nın zayıflığından faydalanmalarını önleyecek şekilde, kendi iç karışıklıklarıyla ilgilendikleri dönemler de vardı; padişahın en büyük şanslarından biri giderek zayıfladıkları sürenin Otuz yıl Savaşları'na denk gelmesiydi."

¹¹ Karpat, a.g.e., s.281.

Leh tahtına göz dikmiş, Osmanlı'nın mevcut durumundan cesaret alarak müttefiklerinin desteği ile Lehistan'ı kolayca işgal edebileceğini düşünmüştür.¹² Ayrıca II. Rakóczi, Boğdan ve Eflak beyleri ile işbirliği içinde olup onları da Osmanlı aleyhine kışkırtmaktan geri kalmamıştır. Erdel'i cezalandırma görevi öncelikle Tatar Hanı'na verilmiştir.¹³ Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa 23 Haziran 1658 tarihinde büyük bir ordu ile Erdel üzerine serdar tayin edilmiştir.¹⁴

Sadrazam 1 Eylül 1658 tarihinde Yanova Kalesi'ni fethetmiştir.¹⁵ Buna müteakip görüşmeye gelen elçilerden biri olan Barcsay Ákos'u Erdel Prensi tayin etmiş, Bethlen Gábor döneminde 15.000 dukaya çıkarılan haraç 40.000 altın dukaya çıkarılmış ve savaş tazminatı olarak da 500.000 taler istenmiştir.¹⁶

Sadrazam kuvvetleri geri çekilince II. Rakóczi Varad/Grosswardein'da konumunu sağlamlaştırmıştır. 1659 yılında Seydi Ahmed Paşa, Budin valiliğine ve Yanova muhafazasına tayin olunca Erdel sorununun çözümü bu kez de Seydi Ahmed Paşa'ya sipariş edilmiştir.¹⁷ Bu gelişme Rakóczi için sonun başlangıcı olmuştur.

16 Nisan 1660 tarihinde Köse Ali Paşa Varad'ın fethiyle görevlendirilip de 13 Temmuz 1660'da Varad'ı kuşatıncaya kadar¹⁸ Rakóczi verdiği savaşlar sonunda hayatını kaybetmiştir. 22 Mayıs 1660'ta Seydi Ahmet Paşa Rakóczi ve birliklerini bozmuş, askerleri Rakóczi'yi yarı ölü halde savaş meydanından kaçırmışlardır. Rakóczi kısa süre içinde de kaçtığı Varad kalesinde ölmüştür.¹⁹

Varad Kalesi yüksek surlarının yanı sıra, su dolu geniş hendeği ile fethedilmesi güç bir hedefti.²⁰ Muhasara 45 gün kadar sürmüş olup 27 Ağustos 1660 tarihinde kalenin fethi müyesser oldu.²¹ Yabancı kaynaklar Varad muhasarasının Osmanlı kuvvetlerine ağır kayıplara mal olduğu konusunda hemfikirdir.²² Yerli ve yabancı çoğu kaynak da, Macar bir kadının Osmanlılara hendeği nasıl boşaltacaklarını söylemesinden bahseder.²³

¹² İncalcık, a.g.k., s.44, II. Rakóczi'nin saltanatı: 1648-1660, Selefleri: Bethlen Gábor (1613-1629), I. Rakóczi (1630-1648).

¹³ Nazire Karaçay Türkay, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012, s.121 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

¹⁴ İncalcık, a.g.k., s.44; Danişmend, a.g.k., s.424.

¹⁵ Danişmend, a.g.k., s.424.

¹⁶ İncalcık, a.g.k., s.46; Johann Wilhelm Zinkeisen **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 4. Cilt, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2011, s.616.

¹⁷ Mehmet İpşirli, **Tarih-i Na'imâ**, Na'imâ Mustafa Efendi, Cilt IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.1849.

¹⁸ Türkay, a.g.k., s.231-233.

¹⁹ Zinkeisen, a.g.k., s.62; Türkay, a.g.k., s.229

²⁰ Seyit Ali Kahraman, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 5. Kitap 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.556. "... derya gibi bir hendeği var ki içinde kaptan paşa başardası yüzgeçlik etse mümkün bir geniş ve derin hendek olduğundan suyunu kesmeye bir çare bulamadıklarından hisar dibine ne kubur ve ne lağım edip kale duvarını yıkıp yürüyüş eylemeye bir çare olunmadı."

²¹ Fahri Derin, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-namesi**, Çamlıca, İstanbul, 2008, s.143-145.

²² Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, **Osmanlı Devleti Tarihi**, Cild: 4, Üçdal Neşriyat, 1986, s. 71-72; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çeviren: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 99-100; Zinkeisen, a.g.k., s.623.

²³ Zinkeisen, a.g.k., s. 623; Seyit Ali Kahraman, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 5. Kitap 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.557; Hammer-Purgstall, a.g.k., s. 71.

Köse Ali Paşa sonraki sene yaz aylarında da operasyona devam etmiştir. 1661 yılının temmuz ayında Tatarlar ile Erdel'e girmiş ve akına girişmiştir. Osmanlı'nın yeni Erdel prensi 14 Eylül 1661 tarihinde seçilen Apaffy Mihál oldu. 1662 yılında bir diğer rakip prens adayı olan Kemeny öldürüldü. Böylece Erdel'de Köprülü Mehmet Paşa'nın eseri tamamlanmış oldu.²⁴ Yanova'nın fethinden sonra Viyana'nın Osmanlı-Erdel meselesine bakışı değişmiş ve ciddi bir hal almıştı.²⁵ Kolojvar'da Rakóczi'nin sonunun gelmesi ve Varad'a yürüyüş 1663-1664 Osmanlı-Avusturya savaşlarına giden yolu açmıştır.

3.2. Erdel Seferi Bütçesi (Hicri 1070 – 1071)

Başbakanlık Osmanlı Arşivinin Maliyeden Müdevver Defterler katalogunda 22249 numaralı defterde 233-236. sayfalar arasında bulunan ve Erdel Seferi'ne ait olan bütçe verileri aşağıda sıralanmıştır. Diğer kaynaklar ile arasında saptanan farklılıklar dipnotlarda belirtilmiştir.

(233) İcmâl-i muhâsebe-i vâridât ve mesârif ve ihrâcât-ı emvâl-i gayr-ı mukarrere-i memâlik-i mahrûse der-sefer-i hümayûn el-vâkı' fî sene 1071. Ber-mûceb-i defâtir-i hazîne-i âmire

Fî'l-asl

Îrâd-ı emvâl-i gayr-ı mukarrere

An mâl-ı bedel-i nüzûl-i vilâyet-i Rumeli ve Anadolu beher hane fî 200 akçe fermân-şode

Hane

176.825

Nakdiyye

35.365.000

An mâl-ı bedel-i sürsat-ı vilâyet-i Rumeli ber-mûceb-i defter-i mevkûfât

Nakdiyye

35.738.230²⁶

An mal-ı bedel-i nüzûl-i eyâlet-i Budin ve Bosna ve Kanije ve Eğri ve Temeşvar ve bedel-i sürsat-ı livâ-i Vulçitrin ve Alacahisar

13.382.190

An mâl-i bedel-i nüzûl-i eyâlet-i Budin ve Bosna ve Kanije ve Eğri ve Temeşvar

12.379.840

An mâl-i bedel-i sürsat-ı livâ-i Vulçitrin ve Alacahisar

1.002.350

²⁴ Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi** Cilt 4, (Çev: Nilüfer Epçeli) Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s.99-101

²⁵ Zinkeisen, a.g.k., s.625

²⁶ Telhîsu'l-Beyân'da bu rakam 35.738.840 akçedir.

An bakiyye-i bedel-i kürekciyân der-vilâyet-i Anadolu

1.000.000

Yekûn

Nakdiyye

85.485.380

3.700.000 mümteni'û'l-husûl an bedel-i nüzûl ve kürekciyân ve bedel-i sürsat

81.785.380

Kîse

2.044,5

Küsûr akçe

5.380

Minhâ

El-mesârif berây-ı sefer-i hümayûn vesâire ber-mûceb-i defâtir-i hazîne-i âmire

Be-cihet-i mesârif-i Serdâr Ali Paşa berây-ı mühimmât-ı sefer-i hümayûn

13.382.190

Be-cihet-i lahm-ı meydân-ı yeniçeriyân ve matbah-ı âmire der-kışlak-ı Edirne ve mesârif-i gayr-i ez-Âstâne

28.000.000

Be-cihet-i bahâ-i istirdâd-ı zahîre berây-ı asâkir-i mansûre der-menâzil-i Boğazhisarı ve kışlak-ı Edirne ma'a bahâ-i hinta ve revgan-ı sade ve asel berây-ı matbah-ı âmire

11.679.570

106.055 bahâ-i saman

11.786.625²⁷

Be-cihet-i mesârif-i mühimmât-ı cebehâne-i âmire ve bahâ-i vesâire ve Âstâne-i Saadet ber-mûceb-i defter-i muhâsebe-i evvel

3.080.330²⁸

Be-cihet-i mesârif-i Cîsr-i Mîsis ber-mûceb-i defter-i muhâsebe-i evvel

8.000.000

(234) Be-cihet-i mesârif-i kal'a-i cedîde-i cezîre-i Avrât ber-mûceb-i muhâsebe-i evvel

24.000.000²⁹

Be-cihet-i mühimmât-ı otağ-ı hümayûn be-mübâşeret-i Mustafa Ağa ser-mehterân-ı hayme ber-mûceb-i defter-i muhâsebe-i evvel

²⁷ Telhîsu'l-Beyân'da bu rakam 11.785.625 akçedir.

²⁸ Barkan, gider kalemlerini toplayarak yekûn arasında tam da bu rakam kadar fark bulunduğunu belirtiyor.

²⁹ Telhîsu'l-Beyân'da bu rakam 2.400.000 akçedir.

6.600.000

Be-cihet-i mesârif-i kal'a-i Han Geçidi der-nehr-i Uzun gayr-ı ez-mevâcib-i neferât-ı kal'a-i mezbûre ve mühimmât ³⁰

1.300.000

Be-cihet-i bahâ-i bârgîrân berây-ı mühimmât-ı sefer-i hümâyûn iştirâ şode ber-mûceb-i defter-i hazîne-i âmire

3.600.000

Be-cihet-i ücret-i mekkâriyân an bahâ-i şütürân ve esterân berây-ı nakl kerde matbah-ı âmire ve gayruhu ber-mûceb-i rûznâmçe-i hümâyûn

2.600.000

Be-cihet-i ücret-i mekkâriyân an bahâ-i rençberân berây-ı nakl kerde ve zahîre-i mîrî an iskân-ı Tekfurdağı ve Burgaz ila mahmiyye-i Edirne be-mübâşeret-i Mehmed Ağa emin-i cev

594.000

Be-cihet-i mesârif-i emîn-i şehir berây-ı mühimmât-ı sarây-ı âmire ve ma'mûre-i hümâyûn ber-mûceb-i defter-i muhâsebe-i [evvel]

2.557.320

Be-cihet-i bahâ-i hinta berây-ı neccârân ve ırgâdân der-Cisr-i Misis ve cezire-i Avrat ber-mûceb-i defter-i muhâsebe-i [evvel]

Hinta

Keyl

4.000

Bargir ma'a yol fî 40 akçe

Nakdiyye

160.000

Yekûn

Mesârif-i gayr-ı mukarrere

Nakdiyye

84.059.465

Kîse

2.101

Küsûr nakdiyye

19.465

Sefer-i hümâyûn vâki' oldukça bâlâda zikr olunan emvâl-i mukarrerenin îradı yüz yetmiş altı bin sekiz yüz yirmi beş haneden beher hane ikişer yüz akçe bedel-i nüzûl ziyâde tahsil olunup

³⁰ Telhîsu'l-Beyân'da nehr-i Özi olarak geçmektedir.

üç yüz elli üç yük altmış beş bin akçe tahsil olunur ve menâzil için tayin olunan aynı sürsat zahîresi ihrâc olunan mahallerden mâ'adâ menâzile taahhüd olunan kazalardan bedel-i sürsat akçesi üç yüz elli yedi yük otuz sekiz bin iki yüz otuz akçe ve Budin ve Bosna ve Kaniye ve Eğri ve Temeşvar eyâletlerinin bedel-i nüzûli mâlından yüz yirmi üç yük yetmiş dokuz bin sekiz yüz kırk akçe ve Vulçitrin ile Alacahisar sancakları bedel-i sürsatından on yük iki bin üç yüz elli akçe ve Anadolu'da vâki' taahhüd-i bedel-i kürekciyândan iki yük akçesi sînîn-i sâbık üzere ber-vech-i tahmîn mümteni'ü'l-husûl olmakla bu takdirce otuz (235) yedi yük akçesi mümteni'ü'l-husûl olup hala sekiz yüz on yedi yük seksen beş bin üç yüz seksen akçe emvâl-i gayr-ı mukarrereden tahsil olmuş olur ki kîse hesabı üzere iki bin dört buçuk kîse ile beş bin üç yüz seksen akçe eder meblağ-ı mezbûrdan sefer-i hümayûn mühimmâtı için Serdâr Ali Paşa tarafından yüz otuz üç yük seksen iki bin yüz doksan akçesi masraf olunup ve hareket-i hümayûnda şevketli pâdişah-ı âlem-penâh hazretlerinin rikâb-ı hümayûnları ile olan dergâh-ı âlî yeniçerileri meydânına ve menâzil ve kışlak-ı Edirne'de matbah-ı âmire ile sâ'ir ta'yinât için verilen lahm-ı ganem bahâsına iki yüz seksen yük akçe ve Edirne kışlasında ve menâzilde iştirâsı fermân olunan şâ'ir ve hinta ve revgan ve saman ve asel bahâlarına yüz on yedi yük seksen beş bin altı yüz yirmi beş akçe ve cebehâne-ı âmire mühimmâtı için otuz yük seksen bin üç yüz otuz akçe ve cîsr-i Misis tamir ve binasına dahi seksen yük akçe ve cezire-i Avrat'da müceddeden bina olunan kal'a mesârifine yirmi dört yük akçe ve Âstâne'de tecdiden fermân olunup mehterbaşı Mustafa Ağa mübâşeretî ile olan otağ-ı hümayûn mühimmâtına altmış altı yük akçe ve nehir üzerinde vâki' Han Geçidi nam mahalde cediden bina olunan mesârif-i kal'a ve mühimmât-ı sâ'iresine on üç yük akçe ve istabl-ı ma'mûre ve matbah-ı âmire ve helvahâne ve gayrı (236) ve yeniçeri ve topçu ve cebeci cemâ'atleri ocağı için iştirâ olunan bârgîrler bahâsına dahi otuz yük akçe ve matbah-ı âmire vesâir mühimmât-ı sefer nakli için mekkârî araba ve deve ve katırlara verilen rûznâmçe-i hümayun mücebince yirmi altı yük akçe ve Edirne kışlasında Tekfurdağı ve Boğaz iskelelerinden rençberân arabaları ile nakli fermân olunan arpalar vesâir ücretlerine beş yük doksan dört bin akçe ve sefer-i hümayûnda şehremini kulları yedi ile fermân olunan sarây-ı âmire ile sâir mühimmâta yirmi beş yük elli yedi bin üç yüz yirmi akçe ve cîsr-i Misis ve cezire-i Avrat neccârân ve ırgâdân nafakaları için dört bin kile hinta bahâsına yüz altmış bin akçe ki bu cümle mesârif-i gayr-ı mukarrerinin yekûnu sekiz yüz kırk yük elli dokuz bin dört yüz altmış beş akçe olur ki kîse hesabı üzere iki bin yüz bir kîse ile on dokuz bin dört yüz altmış beş akçe eder.

Ziyâde-i masraf-ı sefer anî'l-irâd		
Fî sene nakdiyye	Kîse	Küsûr nakdiyye
2.274.085	56,5	14.085

Bu takdirde sefer-i hümayûn mesârifî irâdından her kîsesi kırk bin akçe olmak üzere elli altı buçuk kîse ile on dört bin seksen beş akçe ziyâde olmuş olur.³¹

³¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterler, Defter Numarası: 22249, s.233-236

4. Sefer Bütçesinin Değerlendirmesi

Barkan, H.1070-1071 yılının mukarrer gelirlerinden oluşan bütçeyi kendi neşrettiği H.1079-1080 bütçesi ile karşılaştırıyor. H.1070-1071 yılı bütçesinin kaynağını da Belin'in yayınladığı Eyyubi Efendi Kanunnamesi ve Telhîsu'l-Beyân'ın Venedik nüshası olarak gösteriyor. Eyyubi Efendi'nin eseri de kuvvetle muhtemel Hezarfen Hüseyin Efendi'nin kopyasıdır. Yalnız Barkan önemli bir hususiyeti daha ekliyor; mezkur yılın genel bütçesine ilaveten bir de gayr-i mukarrere gelirlerden oluşan bir de savaş bütçesi var. Bu savaş bütçesi Eyyubi Efendi Kanunnamesinde yer almıyor. Bu noktada Barkan da Telhîsu'l-Beyân'dan faydalaniyor ki, yapılan çalışmada bütçe rakamlarının örtüştüğü kanısına varıldı.

Maliyeden Müdevver Defterler katalogundaki defter ile Telhîsu'l-Beyân karşılaştırıldığında gelirler kaleminde toplam tutara ulaşamadığı görülmüştür. Telhîsu'l-Beyân'da ve dolayısıyla Barkan da 650 akçelik bir fark olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada ise bu fark 40 akçeye kadar düşmektedir. Telhîsu'l-Beyân'daki farklılığın nedeni ise Rumeli vilayetinden toplanan sürsat bedelinin Telhîsu'l-Beyân'da 35.738.840 akçe iken Maliyeden Müdevver Defterler katalogu 22249 numaralı defterde 35.738.230 akçe olmasından kaynaklanmaktadır.

Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki 176.825 haneden, hane başına 200 akçe olmak üzere bedel-i nüzûl tahakkuk etmiştir. Bu meblağ sefer bütçesinin neredeyse yarısını oluşturmaktadır. Buradaki hane sayısı vergi mükellefi birden çok haneyi temsil etmektedir. Bu sayılar nüfus tarihi çalışmalarında faydalı olacaktır. Rumeli eyaletine ait 35.738.230 akçelik bedel-i sürsat ise bütçedeki gelirlerin diğer büyük kesimini teşkil etmektedir.

Sözü edilen eyalet ve livalara tahmil edilen olağandışı, avarız niteliğindeki bu vergilerin toplam 85 milyon akçeyi bulmaktadır. Tahakkuk eden bu vergilerin ise yaklaşık %4'ü toplanamayacak durumdadır. Sefer durumlarında çeşitli sebeplerle vergilerin bir kısmı tahsil edilememektedir. Sefer halinin yol açtığı yıkımlar, muhalefet ve göçler vergi kayıplarına neden olabilmektedir.

Giderler kısmında durum biraz daha karışıktır. Maalesef, ne Maliyeden Müdevver Defterler katalogu 22249 numaralı defterde ne de Telhîsu'l-Beyân'da yer alan bilgiler ile toplama ulaşmak mümkündür. Yalnız iki bütçede örtüşmeyen sayılarda bir tarafın doğru olduğu varsayımında bulunursak toplamdaki 84.059.465 akçe tutarındaki masrafa ulaşmak mümkündür. Birkaç adımda bu karışıklık şu şekilde ortadan kaldırılabılır:

- Öncelikle; Menâzil-i Boğazhisarı ve Edirne zahiresi ile Matbah-ı Âmire için alınan buğday, yağ ve bal bahâsı ve saman bahâsı için harcanan 11.786.625 akçelik tutarda hata olduğunu ve Telhîsu'l-Beyân'da yer alan 11.785.625 akçelik tutarın doğru olduğunu varsayarak,
- Avrat Adası Kalesi masrafına harcanan tutarın 24.000.000 akçe değil de Telhîsu'l-Beyân'da yer aldığı gibi 2.400.000 akçe olduğunu varsayarak,
- Son olarak da cebehâne-i âmire'nin mühimması masrafı için harcanan 3.080.330 akçenin Telhîsu'l-Beyân'da eksik olduğunu varsayarak,

Tüm bu değişiklikler toplandığında 84.059.465 akçe tutarı elde edilir. Bu demek oluyor ki iki kaynağında tamamen doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak karşılıklı kontrol edilerek bütçe kalemlerinin sağlanması yapılabilir.

Serdar Ali Paşa'ya Erdel seferinin mühimmatına yapılan harcamalar için ayrılan tahsisatın 13,5 milyon akçeye ulaştığı görülmektedir. Bir önemli husus da; Budin, Bosna, Kanije, Eğri ve Temeşvar eyaletlerinden toplanan nüzûl bedeli ile Vulçitrin ve Alacahisar'dan toplanan sürsat bedelinin toplamı olan 13.382.190 akçe, seferin serdarı Köse Ali Paşa'ya ayrılan 13.382.190 akçelik tutar ile aynıdır. Seferin tüm maliyetinin bu tutar olduğu söylenemese de serdarın tahsisatını nüzûl ve sürsat bedelleri tam olarak karşılamış denilebilir.

Sefer bütçesinin gider kalemlerinin tamamının bahse konu sefer ile ilgili olduğu düşünülebilir. Fakat Cisir-i Misis ve Cezire-i Avrât ile ilgili kayıtlardan anlaşılabacağı gibi farklı bölgelere de harcamalar yapılmıştır. Evliya Çelebi'den öğrenildiği kadarıyla, Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı döneminde Adana'da Misis köprüsünün tamirine ve Suriye, Tartus'a bağlı Avrât Adası'nda bir kalenin inşasına devlet tarafından masraf yapılmıştır.³² Harcamalar da bu bütçede zikrolunmuştur.

Han Geçidi'nde yeni yapılan kale ile ilgili olan kayıt da yukarıda anlatılan köprü ve kale harcamaları gibi seferin dışında yapılan harcamalardan sayılabilir. Ma'ateessüf Cisir-i Misis ve Cezire-i Avrât Kalesi gibi bu iddiayı destekleyecek bir bilgiye ulaşamadı. Ancak "sefer-i hümayûn" için toplanan gelirlerin tamamının sefer için harcanmadığı tespitini yapmak mümkün olsa gerektir.

Sefere iştirak eden yeniçerilere ve Matbah-ı Âmire'ye tayin edilen et masrafları 28 milyon akçedir. Bu meblağ, toplanan nüzûl ve sürsat gelirlerinin 1/3'ünü bulmaktadır. Edirne'deki ve Boğazhisarı menzillerindeki ordunun zahire giderlerinin ve Matbah-ı Âmire'nin buğday, sade yağ ve bal masraflarına ise yaklaşık 11,6 milyon akçe harcanmıştır. Orduda kullanılan hayvanların saman ihtiyacı için yapılan harcama 100 bin akçe civarındadır. Sefer esnasında Cebehane-i Âmire'nin ve diğerlerinin masrafları 3 milyon akçeyi bulmuştur. 6,6 milyon akçe de padişahın otağının mühimmatı için harcanmıştır. Harcamaların içinde sefer-i hümayûn esnasında at satın alımları da dikkat çekmektedir. Hazine-i Âmire defterlerine bakmak suretiyle at satın alımlarına ayrılan meblağ da yüksek görünmektedir. 3,6 milyon akçenin harcandığı bu atlar, daha ziyade taşımacılık amacıyla kullanılmaktaydı. At, katır, eşek ve deve sürücülerine ayrılan ücret 2,6 milyon akçedir. Sürücülerin, Matbah-ı Âmire'nin satın alınan ihtiyaçlarını taşıdıkları anlaşıyor. Tekfurdağı ve Burgaz'dan Edirne'ye cev emini marifeti ile nakledilen mirî zahireyi kiralanan sürücüler taşıyor. Bu nakle ayrılan masraf yarım milyon akçeyi geçmektedir.

Bu bütçede Erdel için Serdar Ali Paşa'ya tahsis edilen veya sefer esnasında, öncesinde veya sonrasında yapılan masraflar yekûn olarak veriliyor. Sefer için ayrılan vergi gelirleri ve kaynaklar açık olarak verilmektedir.

³² Kahraman, a.g.k., ss. 364, 428-429

Bütçede toplam gelir ve giderler kîse cinsinden de belirtilmiştir. Bir kîse 40.000 akçeye tekâbül etmektedir. O halde, toplam gelirler 2.044,5 kîse ve 5.380 kûsûr akçedir. Toplam giderler ise 2.101 kîse ve 19.465 kûsûr akçedir.

5. Sonuç

Erdel seferinin harcamalarını temel alan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

Erdel Seferi bütçesi farklı çalışmalarda temelde “Telhîsu'l-Beyân Fi Kavânîn-i Âl-i Osman” adlı 17. yüzyıl eseri bağlamında neşredilmiştir. Bu çalışma ile ilk defa arşiv belgelerine dayanarak incelenmiştir. Dönemin kaynaklarına da yansımış olan bu bütçe karşılaştırma yapılarak ortaya konmuştur. Büyük farklılıklar olmasa dahi, iki kaynağın da birbirinden farklı ve sonuca tam olarak ulaşmadığı tespit edilmiştir. İki kaynakta da tutarlı olan gelir toplamına alt kalemleri toplayarak ulaşmak mümkün olmamıştır. Gider toplamında ise karşılıklı değiş tokuş yapılarak o meblağa ulaşmak mümkün olmuştur.

Seferin finansmanı için toplanan gelirlerden bedel-i nüzûl, hane üzerinden hesaplanmıştır. Bu hane gerçek anlamda bir ailenin yaşadığı haneyi değil, birden çok vergi mükellefi haneyi kastetmektedir. Bu şekilde bir hanenin ortalama sayısı tespit edilebilirse, bu veriler 17. yüzyıl nüfus tarihi çalışmaları için yardımcı olacaktır.

Teknik ayrıntıların haricinde yapılacak bir diğer tespit de bütçenin içeriği ile ilgilidir. Devlet mekanizmasının ordu ve sefer için topladığı gelirler tamamı ile sefer için harcanmamıştır. Bu fon ile savaşa ilaveten devletin diğer harcamaları da finanse edilmiştir. Toplanan para, imparatorluğun muhtelif bölgelerindeki kale inşası, köprü yapımı masraflarına harcanmıştır.

İçerdiği bilgilere rağmen bu sefer bütçesi, sefer harcamalarının ayrıntılarına dair pek az bilgi yansıtmaktadır. Söz gelimi, askerin yiyeceği ve iâşesi için ne ve hangi miktarda harcama yapıldığı, mühimmat veya giyecek olarak ne kullanıldığına dair bilgiler bu bütçeden anlaşılamamaktadır. İleriki çalışmalarda ordunun günlük harcamalarının kaydedildiği sefer ruznamçeleri ile bu konuya ışık tutulabilir. Ancak o takdirde bir seferin maliyeti ve nasıl finanse edildiği açıkça görülebilir. Örneğin Avusturya üzerine yapılan sefer hem Osmanlı hem de Avusturya kaynakları ile aydınlatıldığında karşılaştırmalı bir çalışma da yapılabilir. Böylece orduların performansı, verimlilikleri ve hareketi yürütme kabiliyetleri de ortaya konabilir. Bu şekilde bakıldığında bu gibi çalışmaların çoğaltılması ileri tespitlerin yapılabilmesini mümkün kılacaktır.

Kaynakça

- BARKAN, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt XVII, Sayı 1-4, (Ekim 1955 – Temmuz 1956), s. 193
- ÇAKIR, Baki, “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Der: Mehmet Genç, Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, Ağustos 2016
- DERİN, Fahri, **Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’-namesi**, Çamlıca, İstanbul, 2008
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, **Osmanlı Devleti Tarihi**, (Haz: Erol Kılıç) Cild: XI, Üçdal Neşriyat, 1986
- İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliyye**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015
- İPŞİRLİ, Mehmet, **Târih-i Na’imâ**, Cilt IV, Na’imâ Mustafa Efendi, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007 s.1849
- JORGA, Nicolae **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi** Cilt 4, (Çev: Nilüfer Epçeli) Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005
- KAHRAMAN, Seyit Ali, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, 5. Kitap 2. Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010
- LEE, Stephen J., **Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789**, Dost Kitabevi Yayınları, (Çev: Ertürk Demirel), Ankara, Şubat 2012
- Maliyeden Müdevver Defterler, No. 22249
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi,
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, Kasım 1985
- TABAKOĞLU, Ahmed, “XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt 41, Sayı 1-4 (1985) s.389
- TÜRKAL, Nazire Karaçay, “**Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke**” (1065-22 ca.1106 / 1654-7 Şubat 1695) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2012, s. 121 (Yayımlanmamış Doktora Tezi)
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi” **Belleten Dergisi**, Cilt XLII 165. sayı, Ocak 1978 Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978, s.73
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, Ekim 2011